

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

СЕМЕНЧА Людмила Григорівна

УДК 159.9.07:37.034

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ АФЕКТУ НЕАДЕКВАТНОСТІ
ТА ЙОГО КОРЕКЦІЯ У ДЕЗАДАПТОВАНИХ ПІДЛІТКІВ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата психологічних наук

КИЇВ – 2011

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі теоретичної та консультативної психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
БУЛАХ Ірина Сергіївна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
завідувач кафедри теоретичної та
консультативної психології Інституту
соціології, психології та управління.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
БЕХ Іван Дмитрович,
Національна Академія педагогічних наук України,
директор Інституту проблем виховання;

кандидат психологічних наук, доцент
ВІНС Вікторія Анатоліївна,
Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Г. Сковороди», доцент кафедри психології,
докторант.

Захист відбудеться 21 грудня 2011 року о 13.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601.

Автореферат розіслано «15» листопада 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах у суспільстві переважають неузгоджені відносини в економічній, політичній та соціальній сферах. Це певною мірою позначається на процесі особистісного розвитку та життєствердження молодого покоління. Як наслідок серед молоді зросли випадки проявів асоціальної поведінки. У зв'язку з цим нове тисячоліття для освітянського простору стало вирішальним у плані прийняття ряду законодавчих документів (Закон «Про освіту «Україна XXI століття») та постанов, які націлені на соціальну та психолого-педагогічну підтримку молоді, зокрема особистості періоду дорослішання.

Сьогодні у психологічній науці відкритою залишається проблема соціально-психологічних чинників асоціальної поведінки молоді, особливо особистості підліткового віку. Для її вирішення психологи концентрують увагу на розвитку емоційної сфери підлітків як найважливішої психологічної детермінанти їх особистісного зростання.

У класичній психології вчені досліджували емоційно-мотиваційну сферу підлітків шкіл-інтернатів та вивчали їх афективну поведінку, на фоні якої було виявлено феномен афекту неадекватності. Так, Л.С. Славіна обґрунтувала поняття афективної поведінки підлітків як сукупності їх негативних переживань, що пов'язані з підвищеною образливістю, впертістю, негативізмом, замкнутістю та емоційною нестійкістю. Також вчена відзначила, що у досліджуваних цього віку саме незадоволення життєво важливих потреб чи конфлікт між ними сприяють виникненню афекту неадекватності. Водночас М.С. Неймарк було виявлено, що причинами виникнення зазначеного феномену в цьому віці є неспівпадання самооцінки і рівня домагань. Афект неадекватності, за позицією вченої, виникає у підлітків школи-інтернату зі спрямованістю особистості на себе, на ґрунті нереалізованої потреби самоствердження серед оточуючих. На думку Л.І. Божович, неадекватна самооцінка підлітків з афективною поведінкою, невпевненість у власних можливостях, незадоволена потреба у досягненні високого статусного положення серед однолітків є чинниками неуспіху в будь-якій діяльності та зумовлюють у них прояви афекту неадекватності.

Сучасні підлітковознавці займаються дослідженням чинників виникнення афективної поведінки в процесі навчальної та комунікативної діяльності у важковиховуваних підлітків середньої загальноосвітньої школи. Причини відхилень у поведінці зазначеної категорії підлітків, за позицією Г.В.Грибанової, К.С. Лебединської, М.М. Райської, пов'язані з психічною нестійкістю, невпевненістю у собі, афективною збудливістю, емоційною неврівноваженістю і загалом з афектом неадекватності. Основними потребами важковиховуваних учнів з афективною поведінкою, як довів В.Г. Степанов, є прагнення до досягнення особистого успіху та авторитетності й престижності серед однолітків. Незадоволення цих потреб у взаємозв'язку зі стійкою неуспішністю у навчанні, на думку вченого, призводить до виникнення афекту неадекватності. За науковою позицією Л.Ф. Анн, Г.М. Прихожан, Н.М. Толстих, Т.І. Юферєвої, афективна поведінка підлітків зумовлюється не стільки їх неуспіхом, скільки неправильним ставленням до цього неуспіху оточуючих (педагогів, батьків, однолітків) та небажанням визнавати себе неуспішними. Досліджуючи афективну поведінку таких підлітків, А.О. Реан виявив, що в тих видах діяльності, в яких у них домінує егоцентрична позиція, збільшується кількість неуспішних дій та простежується переоцінка власних можливостей, спричинених афектом неадекватності. О.О. Головка було доведено, що підлітків з афективною поведінкою характеризує несформованість механізмів саморегуляції поведінки. Вчена також виявила, що в ситуації неуспіху в підлітків виникає і яскраво проявляється у поведінці афект неадекватності. Вітчизняні науковці Н.Ю. Максимова та Є.Л. Мілюгіна, вивчаючи причини виникнення соціальної та шкільної

дезадаптації серед підлітків з особливими потребами, констатували у них прояви афекту неадекватності, а саме: ігнорування неуспіху, небажання його визнавати, відмову виконувати запропоновані логічні завдання, розбіжності в рефлексивних очікуваннях, завищений рівень самооцінки та домагань. Отже, як класичні, так і сучасні вчені значну увагу приділяли дослідженню афективної поведінки та вивченню психологічного механізму виникнення афекту неадекватності саме у важковиховуваних підлітків середніх загальноосвітніх шкіл та шкіл-інтернатів.

Узагальнюючи результати досліджень та особливості інтерпретації вченими (Л.С. Славіна, В.Г. Степанов, Т.І. Юферєва, А.О. Реан, Н.Ю. Максимова та ін.) сутності поняття афекту неадекватності, можна синтезувати його змістове навантаження як стійкого, негативного, емоційного утворення, зокрема гострих переживань, які проявляються у вигляді яскраво виражених та протилежних емоцій, що виникають у відповідь на неуспіх у спілкуванні та навчальній діяльності.

Як відомо, ґрунтовні дослідження цієї проблеми проводилися в середині минулого тисячоліття, а покоління підлітків тих часів, порівняно з підлітками сьогодення, мають значні відмінності, адже змінилися умови життя в суспільстві, підсилюється соціальний вплив інноваційних технологій (автоматизація, комп'ютеризація), засобів масової інформації (телебачення, інтернет) та набув радикальної трансформації інститут сім'ї (ускладнилися причини порушень міжособистісних взаємин батьків і дітей, зріс контингент малозабезпечених і неблагополучних сімей тощо), що загалом досить часто призводить до неузгоджених взаємодій підлітків з оточуючими. Нові соціальні умови життя, як вказують запити педагогів і батьків до практичного психолога, спричинюють виникнення у них дезадаптованості, афективності, психогенії та афекту неадекватності. Однак на сьогодні відсутні дослідження, в яких було б проаналізовано особливості прояву афекту неадекватності серед дезадаптованих учнів загальноосвітньої школи та школи-інтернату.

Отже, соціальна значущість та недостатнє наукове вивчення психологічних особливостей афекту неадекватності у дезадаптованих підлітків обумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Психологічні особливості прояву афекту неадекватності та його корекція у дезадаптованих підлітків».

Зв'язок роботи з науковими програмами та планами. Тема дисертаційного дослідження входить до плану наукових робіт кафедри теоретичної та консультативної психології Інституту соціології, психології та управління Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямком «Теорія та технологія навчання та виховання в системі народної освіти». Тема дисертації затверджена Вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 4 від 16 грудня 2004 р.) та рішенням бюро Ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології НАПН в Україні (протокол №2 від 26 лютого 2008р.).

Мета нашого дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні й експериментальному визначенні особливостей прояву та соціально-психологічних чинників виникнення афекту неадекватності у дезадаптованих підлітків, розробці профілактично-корекційних заходів та програми з попередження й зниження показників його прояву в зазначеній категорії підлітків.

Відповідно до мети дослідження було визначено такі **завдання**:

1) здійснити теоретичний аналіз дослідження емоційно-мотиваційної сфери, афективної поведінки і розвитку самосвідомості підлітків, обґрунтувати сутність понять «афект неадекватності» та «дезадаптованість», визначити соціальні й психологічні чинники виникнення афекту неадекватності дезадаптованої особистості підліткового віку;

2) підібрати й адаптувати методи психодіагностики дезадаптованості та афекту неадекватності у підлітків, визначити специфіку поведінки дезадаптованих підлітків;

3) здійснити аналіз впливу соціальних і психологічних чинників на особливості прояву афекту неадекватності та обґрунтувати критерії, рівні й показники зазначеного феномену у дезадаптованих підлітків середньої загальноосвітньої школи і школи-інтернату;

4) обґрунтувати, розробити й експериментально перевірити ефективність профілактично-корекційної програми з попередження та зниження показників прояву афекту неадекватності у дезадаптованих підлітків.

Об'єкт дослідження – афективна поведінка підлітків.

Предмет дослідження – специфіка прояву афекту неадекватності та його корекція у дезадаптованих підлітків.

Методи дослідження: *теоретичні:* теоретико-методологічний аналіз, класифікація, систематизація та узагальнення наукової філософської, епічної та психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження; *емпіричні:* цілеспрямоване спостереження, анкетування, психодіагностичне тестування, індивідуальні та групові бесіди, аналіз процесів і продуктів діяльності; конструювання психологічних завдань, проблемних ситуацій; емпіричне дослідження, яке складалося з констатувального та формувального етапів; методи статистичної обробки даних; систематизація та узагальнення якісних і кількісних даних дослідження. Обробка експериментально отриманих даних здійснювалася за допомогою версії 11.5 комп'ютерної програми Statistical Package for the Social Science (SPSS) for Windows з використанням методу непараметричної (φ^* - критерій Фішера) статистики.

База дослідження. Психодіагностичне дослідження проводилось впродовж 2007-2010 р.р. на базі міських загальноосвітніх шкіл: №13 м. Нікополя, №34 м. Дніпропетровська; шкіл-інтернатів №1 м. Кривого Рогу, №1 м. Нікополя, №2 м. Орджонікідзе, №2 м. Марганця. До дослідження було залучено 513 респондентів (259 досліджуваних середньої загальноосвітньої школи та 254 – школи-інтернату) підліткового віку.

Наукова новизна та теоретична значущість дослідження полягають у тому, що:

- *вперше* визначено сутність поняття «афект неадекватності дезадаптованих підлітків»; виявлено соціальні (низький статус у системі міжособистісних взаємодій, індиферентне ставлення однолітків, обмежені комунікативні можливості й комунікативний контроль) та психологічні (порушення психологічного здоров'я, неузгоджене самосприйняття, незбалансоване самоставлення) чинники афекту неадекватності; зроблено порівняльний аналіз особливостей його прояву в дезадаптованих підлітків середньої загальноосвітньої школи та школи-інтернату; обґрунтовано критерії (емоційно-ціннісне ставлення до себе, емоційно-ціннісне ставлення до оточуючих, емоційно-ціннісне ставлення до життя), показники та рівні (експліцитний, метакліцитний та імпліцитний) прояву афекту неадекватності у зазначеній категорії підлітків; розроблено психологічну модель профілактики та корекції дезадаптованої поведінки підлітків з афектом неадекватності;

- *уточнено* й поглиблено змістовий контекст понять «афективна поведінка», «дезадаптованість», «дезадаптована поведінка»;

- *набула подальшого розвитку* система знань про причини виникнення та особливості поведінкових проявів афекту неадекватності дезадаптованих підлітків.

Практична значущість одержаних результатів дослідження полягає в тому, що апробовані психодіагностичні методики дослідження дезадаптованості та афекту неадекватності можуть бути використані шкільними психологами з метою вивчення зазначених особистісних утворень; створена автором профілактично-корекційна програма може застосовуватися шкільними

психологами з метою попередження та зниження рівня показників афекту неадекватності дезадаптованих підлітків; розроблені методичні рекомендації для вчителів, шкільних психологів, батьків, спрямовані на зниження показників дезадаптованості та афекту неадекватності особистості підліткового віку. Використання результатів дисертації доцільне у викладанні вікової, педагогічної, консультативної психології, конфліктології, психології особистості для студентів спеціальностей «Психологія» та «Практична психологія».

Апробація та впровадження результатів дисертації. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційного дослідження доповідалися та отримали схвалення на Міжнародній науково-практичній конференції «Творчість як засіб особистісного росту та гармонізації людських стосунків» (м. Житомир, 2005), I Міжнародній конференції «Проблеми організації та діяльності психологічної служби: реалії, досвід і перспективи» (м. Переяслав-Хмельницький, 2006), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Теорія та практика підготовки соціальних педагогів та психологів у вищому навчальному закладі: досвід, проблеми та перспективи» (м. Запоріжжя, 2007), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми формування здорового способу життя учнівської та студентської молоді» (м. Ніжин, 2007), VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми практичної психології» (м. Херсон, 2008), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Саморозвиток особистості в освітній системі України: концепції, технології, стратегії» (м. Кривий Ріг, 2010), звітно-наукових конференціях молодих вчених НПУ імені М.П. Драгоманова (Київ, 2005-2011 р.р.), засіданнях кафедри теоретичної та консультативної психології НПУ імені М.П. Драгоманова (Київ, 2005-2011 р.р.).

Результати дисертаційного дослідження *впроваджено* у навчально-виховний процес середньої загальноосвітньої школи №13 м. Нікополя Дніпропетровської області (довідка №225 від 17.11.08), школи №34 м. Дніпропетровська (довідка №118 від 08.05.07), школи-інтернату № 1 м. Кривого Рогу (довідка №107 від 02.04.08), школи-інтернату №2 м. Орджонікідзе (довідка №462/1 від 12.12.08), школи-інтернату №2 м. Марганця (довідка №98 від 30.05.08), школи-інтернату №1 м. Нікополя (довідка №98 від 17.04.2009).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 11 публікаціях автора, серед яких 7 статей у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України, матеріали конференцій.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 236 найменувань та 15 додатків. Основний зміст дисертації викладено на 210 сторінках комп'ютерного набору. В тексті міститься 18 таблиць та 24 рисунки на 17 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 279 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи, розкрито наукову новизну, теоретичну та практичну значущість роботи, наведені відомості щодо апробації та впровадження результатів дослідження, подані дані про обсяг та структуру роботи.

У **першому розділі** – «Теоретико-методологічні засади дослідження розвитку особистості підліткового віку з афектом неадекватності» - презентуються наукові підходи зарубіжних та вітчизняних вчених стосовно вивчення емоційно-мотиваційної сфери підлітків з афективною поведінкою; проаналізовано особливості розвитку самосвідомості підлітків з афективною поведінкою; обґрунтовано сутність понять «афект неадекватності» та «дезадаптованість» особистості підлітка; виявлено соціально-психологічні чинники виникнення афекту неадекватності дезадаптованої особистості підліткового віку.

Значну увагу вивченню емоційно-мотиваційної сфери особистості періоду дорослішання приділяв цілий ряд зарубіжних психологів. Так, в межах психоаналітичного підходу П. Блос, Г. Блом, К. Хорні відзначали, що зростаюча особистість прагне розірвати емоційні зв'язки з дорослими, які склалися у дитинстві, та досягти індивідуальної автономії. А це, в свою чергу, за позицією вчених, призводить до проявів афективної поведінки. Представник егопсихології Е. Еріксон довів, що в період пубертату в підлітка з'являється прямо протилежна очікуванням дорослих негативна ідентичність, прослідковується втеча від тісних міжособистісних контактів, зникає здатність до продуктивної діяльності. На цій основі, як засвідчив вчений, в їх міжособистісних взаємодіях виникає афективна поведінка. Засновник теорії поля К. Левін виявив, що афективні прояви в поведінці особистості підлітка пов'язані з емоційною збудливістю, напруженістю, тривожністю, агресивністю, очікуванням небезпеки, домінуванням страхів й схильністю до критичних оцінок відносно інших, що спричинює конфліктні взаємовідносини з дорослими. Біхевіористи А. Бандура та Ф. Райс визначили, що психогенним чинником афективної поведінки підлітка в період кризи дорослішання стає відсутність позитивного та довірливого ставлення до нього батьків і членів сім'ї, страх бути неприйнятним та невизнаним групою чи однолітками. На думку Х. Ремшмідта, виникнення афективної поведінки підлітків у проблемній ситуації спричинюється такими формами емоційного реагування, як емоційна нестійкість, збудливість, агресивність, невротизм. М. Раттер стверджував, що процесуально депресивні стани підлітків пов'язані з рядом нестабільних негативних емоційних проявів – боязкістю, смутком, іпохондрією, нудьгою.

Російськими та вітчизняними психологами ґрунтовно були досліджені взаємозв'язки в емоційно-мотиваційній сфері особистості періоду підлітковості. На засадах культурно-історичної теорії Л.С. Виготський виявив, що в новій соціальній ситуації розвитку в підлітків починають переважати афективні переживання. Афекти вчений розглядав як сильні й відносно короткочасні емоційні переживання, що супроводжуються яскраво вираженими вербальними, руховими та мімічно-жестикуляційними проявами. Є.П. Ільїн довів, що афективні спонуки ситуативно-імпульсивного типу найчастіше зустрічаються в підлітків, зокрема, в психотравмуючій, стресовій ситуації у них з'являються негативні емоції та амбівалентні почуття. О.О. Головка та В.М. Піскун стверджували, що саме незадоволеність життєво важливих потреб підлітків призводить до виникнення у них негативних емоційних переживань.

Отже, для емоційно-мотиваційної сфери підлітків з афективною поведінкою властиве наступне: емоційна нестійкість та збудливість, негативні переживання з приводу оцінювання їх іншими людьми, суперечливість почуттів та мотивів, агресивність, тривожність, страх бути неприйнятним та невизнаним групою чи однолітками.

Вивченню становлення самосвідомості особистості підлітка з афективною поведінкою присвячені праці багатьох вітчизняних вчених. Так, П.Р. Чамата довів, що впливовим психологічним чинником становлення самосвідомості підлітка є суперечливість між потребами життєствердження та нереалістичним рівнем знань про власну особистість. Невідповідність цих потреб і знань призводить до формування неадекватної самооцінки, підвищеної чутливості, психогенного сприйняття оцінок дорослих, негативних переживань з приводу власних невдач. При цьому підлітки не здатні визначати причини власного неуспіху, як правило, вони вважають, що їх недооцінюють. Це актуалізує прояви загостреного самолюбства, часті конфлікти з оточуючими та загалом афективну поведінку. Результати сучасних досліджень Н.Ю. Максимової з питань розвитку самосвідомості дезадаптованих підлітків показали, що для них характерні несформованість навичок особистісної та комунікативної рефлексії, занижені показники самоповаги, аж до неприйняття власного «образу-Я». І.О. Сабанадзе, сконцентрувавши увагу на

вивченні причин дезадаптації підлітків, виявила у них амбівалентну «Я-концепцію», з якою пов'язані низька самооцінка, занижене почуття власної гідності, слабка віра в себе, у власні можливості, страх звернутись за допомогою та отримати відмову від дорослих – все це призводить до афективних проявів у поведінці та дезадаптації. За позицією дослідниці, тривалий час знаходячись у стані шкільної або соціальної дезадаптації, у підлітків формується таке особистісне утворення як дезадаптованість. Як визначила вчена, дезадаптованість це – специфічна інтегрована властивість індивідуальності підлітка, що проявляється в емоційній нестабільності, психогенних реакціях, тривожності, низькій мотивації досягнення та у видимій акцентуації рис характеру.

Займаючись вивченням афективних проявів та порушень у поведінці сучасних підлітків, вчені (Н.В. Вострокнутов, В.В. Гроховський, Г.М. Гуткіна, Л.Е. Орбан-Лембрик та ін.) також виокремлюють соціальну та шкільну дезадаптацію. Досліджуючи причини виникнення зазначених видів дезадаптації, Н.Ю. Максимова та Є.Л. Міллотіна діагностували у важковиховуваних підлітків ознаки афекту неадекватності, який проявляється у навчальній діяльності та спілкуванні серед однолітків. Вони розглядають афект неадекватності як стійкий, негативний емоційний стан, що виникає в учнів у зв'язку з неуспіхом у навчальній та комунікативній діяльності або небажанням визнати себе винуватцем цього неуспіху.

Здійснивши аналіз результатів досліджень цілого ряду вчених з питання особливостей прояву афекту неадекватності у дезадаптованих підлітків, нами було визначено соціальні та психологічні чинники зазначеного феномену. До перших віднесено *соціальний статус підлітка серед однолітків*, зокрема: низький статус у системі міжособистісних взаємодій; негативні ролі, які притаманні йому в колі однокласників; неузгодженість його взаємин з учнями класу; індиферентне ставлення однолітків; обмежені комунікативні можливості та комунікативний контроль (М.С. Неймарк, Л.Е. Орбан-Лембрик, Р.В. Овчарова, І.О. Сабанадзе та ін.). Зазначені чинники визначають появу соціальної дезадаптації. До других належить порушення *психологічного здоров'я* – дезадаптованість, фрустраційність (конфліктність, тривожність, агресивність, обмежена стресостійкість), (І.М. Бушай, С.Б. Кузікова, Н.Ю. Максимова, А.П. Новгородцева, А.О. Реан, та ін.); *неузгоджене самосприйняття* – неадекватна самооцінка власних здібностей, егоцентризм, спрямованість на себе (І.Д. Бех, А.М. Винагородський, Є.В. Гейко, Н.П. Локалова та ін.); *незбалансоване самоставлення* – неадекватний рівень домагань та самоповаги; невідповідні рефлексивні очікування щодо власних досягнень у навчанні й спілкуванні (К.О. Абульханова-Славська, І.С. Булах, В.А. Вінс, Г.М. Прихожан, Н.М. Толстих, Д.І. Фельдштейн та ін.). Означені психологічні чинники призводять до особистісної дезадаптації. Специфічним чинником афекту неадекватності, що визначає появу шкільної дезадаптації, є *шкільна неуспішність*, а саме: низька мотивація досягнення успіху й уникнення невдач, завищена самооцінка навчальних досягнень та педагогічна занедбаність (Н.В. Вострокнутов, В.В. Гроховський, І.В. Дубровіна, Є.П. Ільїн та ін.).

Теоретичний аналіз засвідчив, що на сьогодні в педагогічній та віковій психології відсутні ґрунтовні емпіричні дослідження психологічних особливостей прояву афекту неадекватності та не зроблено порівняльного аналізу специфіки протікання зазначеного феномену в поведінці дезадаптованих підлітків загальноосвітньої школи та школи-інтернату, що й стало предметом нашого емпіричного дослідження.

У другому розділі – «Емпіричне дослідження особливостей прояву афекту неадекватності у дезадаптованих підлітків» – сформульовано основні завдання дослідження, підібрано і адаптовано методи психодіагностики дезадаптованості та афекту неадекватності у підлітків; визначено специфіку поведінки дезадаптованих підлітків, здійснено порівняльний аналіз впливу соціальних і психологічних чинників на особливості прояву афекту неадекватності у дезадаптованих підлітків середньої загальноосвітньої школи та школи-інтернату; обґрунтовано

критерії, рівні й показники зазначеного феномену.

З метою діагностики дезадаптованої поведінки підлітків були використані наступні методики: «Карта спостережень» (авт. Д. Стотт, модиф. І.В. Дубровіною); «Методика особистісної адаптованості» (авт. Л.М. Манілова); «Шкала визначення соціально-психологічної адаптованості» (авт. К. Роджерс і Д. Даймонд, апроб. Т.В. Снегір'євою).

Афект неадекватності дезадаптованих підлітків був досліджений за такими методиками: «Оцінка рівня домагань» (авт. Ф. Хоппе, модиф. Л.С. Славіною, Є.А. Серебряковою); «Дослідження самооцінки методом прямого оцінювання учнів середніх і старших класів» (авт. Т. Дембо, С.Я. Рубінштейн, адапт. Г.М. Прихожан); «Моторна проба» (авт. Й. Шварцландер, адапт. В. та І. Буяновими); «Шкала ступеня самоповаги» (авт. М. Розенберг, адапт. О.Т. Соколовою); «Орієнтаційна анкета» (авт. Б. Бас, модиф. В. Смейкалом і М. Кучером, адапт. М.С. Неймарк, Т.О. Флоренською); «Рефлексія» (авт. М. Kuhn Т. McPartland, модиф. і адапт. А.М. Винагородським); «Тест егоцентричних асоціацій» (авт. Д. Сакс, С. Леві, модиф. та адапт. В.В. Зайцевим); тест «Виявлення рівня тривожності у підлітків» (авт. О. Кондаш, адапт. Г.М. Прихожан); «Тест на визначення фрустрованості» (авт. С. Розенцвейг, модиф. і адапт. Л.Г. Семенчою); «Тест-опитувальник визначення рівня розвитку вольової саморегуляції» (авт. А.В. Звірков та Е.В. Ейдман); «Діагностика структури міжособистісних взаємин у класі» (авт. Р.В. Овчарова).

Емпіричне дослідження включало в себе два етапи, перший з яких спрямований на визначення дезадаптованості, другий – особливостей прояву афекту неадекватності та здійснення порівняльного аналізу впливу соціально-психологічних чинників на специфіку прояву зазначеного феномену в дезадаптованих підлітків.

На першому етапі констатувального експерименту щодо визначення контингенту дезадаптованих підлітків генеральна сукупність становила 513 респондентів, з них 259 підлітків середньої загальноосвітньої школи і 254 – школи-інтернату. За результатами психодіагностики на основі методик особистісної адаптованості (авт. Л.М. Манілова) й соціально-психологічної адаптованості (авт. Т.В. Снегір'єва) та «Шкали Д. Стотта» з генеральної сукупності досліджуваних було виокремлено 290 респондентів, з яких 148 (51,03%) підлітків середніх загальноосвітніх шкіл та 142 (48,97%) підлітки шкіл-інтернатів, котрих було віднесено до категорії дезадаптованих. В ході якісної інтерпретації було визначено, що досліджуваним підліткам середньої загальноосвітньої школи притаманні такі показники дезадаптованості, як: недовіра до нових людей, емоційна невірноваженість, низька саморегуляція поведінки, закомплексованість, очікування неуспіху, невпевненість у власних можливостях, тривожність. Тоді як підліткам школи-інтернату властиві невгамовність, ворожість до інших, нетерплячість, непристосованість, агресивність та асоціальні прояви у взаємодіях. Це призводить до небажання вчитися, низької шкільної успішності та негативного ставлення до школи.

Загалом, як виявилось, для підлітків середньої загальноосвітньої школи домінантними є такі шкали дезадаптованості, як «Недовіра до нових людей, речей, ситуацій», «Емоційне напруження, незрілість», «Замкнутість», натомість для підлітків школи-інтернату – «Невгамовність», «Ворожість до оточуючих», «Асоціальність».

В другому етапі констатувального експерименту щодо діагностики особливостей прояву та соціально-психологічних чинників виникнення афекту неадекватності приймала участь виокремлена на першому етапі вибірка досліджуваних. За результатами дослідження самооцінки методом прямого оцінювання та рівня домагань було констатовано, що дезадаптованим підліткам середньої загальноосвітньої школи та школи-інтернату притаманні такі психологічні чинники афекту неадекватності як *неадекватний рівень самооцінки та домагань*. Варто підкреслити, що в

обох вибірках груп досліджуваних, в яких був констатований *середній рівень* самооцінки (учні основної школи – 9,46% та школи-інтернату – 5,63%) та домагань (13,74% та 8,92%), та загалом не діагностовано афекту неадекватності (учні основної школи – 11,6% та школи-інтернату – 7,28%).

Досліджуваним середньої загальноосвітньої школи (70,27%) з *високим рівнем* самооцінки притаманні емансипованість, егоцентризм, постійне прагнення до самоствердження, на основі чого вони прагнуть займати лідерські позиції, а відсутність підтримки з боку дорослих, непорозуміння з ними та неуспішність у взаємодіях призводять до образливості, упертості, жорсткої критичності інших, спричинюючи тим самим виникнення конфліктних ситуацій та афекту неадекватності. Деадаптованим підліткам школи-інтернату (59,86%) на цьому рівні властиві показна самовпевненість, емоційна неврівноваженість, агресивність, зарозумілість, мстивість. У них проявляється зверхність, прагнення бути обраними й за будь-яких обставин звертати на себе увагу. До того ж вони впевнені у власній правоті, зорієнтовані на допомогу ззовні, не допускаючи у свідомість думки про поразку. Зазначені властивості перших і других призводять до довготривалих афективних спалахів у поведінці та афекту неадекватності, який має зовнішній досить виразний – експліцитний рівень.

У досліджуваних середньої загальноосвітньої школи (20,27%), у яких констатовано *низький рівень самооцінки*, виявлено намагання маскувати свої почуття та емоції, невпевненість у власних можливостях, тривожність, загальмованість, сором'язливість. Крім того, простежується їх залежність від впливу однолітків і оцінок дорослих та психогенних переживань через шкільну неуспішність. Все це провокує виникнення афекту неадекватності. Порівняно з першими, досліджуваним школи-інтернату (34,51%) притаманні безініціативність, прагнення до самотності, наявність страхів, підозрливості, очікування неуспіху, уникнення тісних емоційних контактів та простежується зовнішньо байдуже ставлення до однолітків, власного авторитету та результатів навчальної діяльності. Зазначені психологічні умови спричинюють виникнення у досліджуваних обох груп внутрішньоособистісних конфліктів та афекту неадекватності, який має зовнішньо не досить виражений – імпліцитний рівень.

Якісний і кількісний аналіз вивчення *рівня домагань* показав, що *високий рівень* його розвитку демонструють 69,37% респондентів середньої загальноосвітньої школи. Їм властиве прагнення серед логічних завдань обирати найскладніші та у разі неуспіху демонструвати агресивні реакції (голосно кричати, звинувачувати й ображати оточуючих, розкидувати предмети та ін.), ігнорувати поради експериментатора, виявляти удавану самовпевненість і байдужість, інколи зухвалість та впертість. Натомість *високий рівень домагань* в учнів школи-інтернату становить 68,07%, що пов'язано з прагненням досягти визнання і авторитету в колі однолітків. На відміну від перших, респонденти школи-інтернату зорієнтовані на допомогу ззовні, однак у випадку зустрічі з неуспіхом та неотримання підтримки, проявляють спочатку здивування, яке надалі виявляється у неадекватних формах поведінки. Вони перестають слухати інструкцію, звинувачують у невдачах експериментатора, в поведінці проявляють зухвалість, емоційність і агресивність.

У дезадаптованих підлітків середньої загальноосвітньої школи *низький рівень домагань* становить 16,89%. Ці досліджувані дуже довго обирали завдання, поводити себе невпевнено, при їх вирішенні проявляли непослідовність, безініціативність й були зорієнтовані на неуспіх. Зазначений рівень домагань у опитуваних школи-інтернату становить 23,01%. Респонденти відмовлялися виконувати завдання на логічне мислення в досить категоричній формі, а зустрівшись з першим неуспіхом, відклали завдання і припиняли працювати далі. Крім того, уникали вербальних контактів з оточуючими, оскільки їм властиве прагнення до самотності, замкнутості та висока тривожність через шкільну неуспішність.

На основі теоретичного аналізу були обґрунтовані такі критерії афекту неадекватності дезадаптованих підлітків, як *емоційно-ціннісне ставлення до себе* (Є.В. Гейко, В.Ф. Сафін, В.В. Столін та ін.); *емоційно-ціннісне ставлення до оточуючих* (В.А. Аверін, Г.М. Андреева, Р.В. Овчарова, О.Т. Соколова та ін.); *емоційно-ціннісне ставлення до життя* (Н.В. Вострокнутов, В.В. Гроховський, Г.Л. Істріна, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко та ін.). За результатами емпіричного дослідження психологічних особливостей прояву афекту неадекватності у дезадаптованих підлітків було визначено рівні сформованості зазначеного феномену: експліцитний, метапліцитний та імпліцитний. За вказаними вище критеріями були визначені показники афекту неадекватності дезадаптованих підлітків:

- **експліцитний** – підлітки впевнені у власній значущості, самозакохані, переоцінюють власні можливості, обирають складні за ступенем труднощі цілі, які не спроможні вирішувати, егоцентричні, критику на свою адресу не сприймають або реагують на неї агресивно, акцентують увагу лише на реалізації власних потреб; байдужі до переживань і почуттів інших, у взаємодіях відсутній самоконтроль негативних емоцій та почуттів, спостерігається невідповідність приписуваного собі соціального статусу з тим, який надається їм однолітками, неузгоджені з ровесниками та дорослими рефлексивні очікування щодо самих себе; у підлітків з високою мотивацією досягнення простежується низька успішність у навчанні та незатребуваність в інтимно-особистісному спілкуванні з однолітками, прагнуть будувати захоплюючі плани на майбутнє, усвідомлюючи неспроможність їх реалізації;

- **метапліцитний** – підлітки впевнені у собі, реально оцінюють власні можливості, обирають адекватні за ступенем труднощі цілі, які здатні досягати, децентровані, прихильно або з гумором ставляться до критичних зауважень на свою адресу, висловлюють наміри виправити власні недоліки, акцентують увагу як на власних потребах, так і на потребах інших; здатні співпереживати та співчувати іншим, у взаємодіях проявляють самоконтроль негативних емоцій та почуттів, спостерігається відповідність приписуваного собі соціального статусу з тим, який надається їм однолітками, узгоджені з ровесниками та дорослими рефлексивні очікування щодо самих себе; однак у підлітків простежується низька мотивація досягнень, що зумовлює неуспішність у навчанні чи відсутність бажання вчитися, у спілкуванні з ровесниками при наявності складних ситуацій, щоб уникнути невдач, відмічається ухиляння від їх вирішення, що призводить до відторгнення їх ровесниками, прагнуть спроектувати життєві цілі, спрямовані лише на близьку перспективу;

- **імпліцитний** – підлітки невпевнені у собі, примусово сором'язливі, недооцінюють свої можливості, обирають легкі за ступенем труднощі цілі, які намагаються вирішувати, прагнуть не привертати уваги оточуючих до себе, непоміпні, закриті, до критики ставляться лише зовнішньо спокійно або індиферентно, але внутрішньо глибоко її переживають, не акцентують уваги дорослих на власних потребах; нездатні співпереживати та співчувати іншим, у взаємодіях намагаються бути зовнішньо емоційно врівноваженими, хоча внутрішньо емоційногенні, не прагнуть досягати авторитету і приймають той соціальний статус, який відводять їм однолітки, не аналізують думок і позицій оточуючих, спілкування з котрими зведене до мінімуму, не відстежують рефлексивні очікування дорослих і ровесників відносно самих себе; у підлітків з мотивацією уникнення невдач простежується неуспішність у навчанні, низька потреба в інтимно-особистісному спілкуванні з ровесниками, через постійний страх невдач, у них відсутнє прагнення будувати плани на майбутнє.

Врахувавши й узагальнивши наукові позиції дослідників цієї проблеми та проаналізувавши результати власного емпіричного дослідження, ми прийшли до висновку, що **афект неадекватності дезадаптованих підлітків** – це відносно стійке, негативне емоційне утворення, в

основі якого лежать неадекватні самооцінка, рівень домагань і спрямованість на себе, які в процесі взаємодій призводять до неуспіху та його неприйняття, викликаючи при цьому психогенні реакції та порушення соціального статусу.

Узагальнені результати дослідження особливостей прояву та соціально-психологічних чинників виникнення афекту неадекватності у дезадаптованих підлітків середньої загальноосвітньої школи та школи-інтернату презентовано на рис.1.

Як видно з даних гістограми, у 57,11% респондентів середньої загальноосвітньої школи переважає *експліцитний рівень* прояву афекту неадекватності, який зовнішньо простежується у поведінкових реакціях у вигляді хвалькуватості, негативізму, конфліктності, проявах фізичної агресії, що пов'язано з показною самостійністю та відсутністю страху, нав'язливим ставленням до оточуючих. Натомість у досліджуваних школи-інтернату зазначений рівень є на 15,47% нижчим і становить 41,64%. Порушуючи дисципліну, ображаючи й звинувачуючи оточуючих у власному неуспіху, вони намагаються за допомогою зовнішньої самовпевненості та вербальної агресії і за будь-яких обставин звернути на себе увагу. *Метапліцитний рівень*, який засвідчує відсутність афекту неадекватності, в дезадаптованих підлітків середньої загальної школи становить 11,60%, а в учнів школи-інтернату – 7,28%. В обох групах досліджуваних простежуються показники дезадаптованості: низький рівень шкільної успішності, небажання вчитися, прагнення уникати неуспіху та відповідальності в будь-якому виді діяльності, що призводить до порушень міжособистісної взаємодії з однолітками.

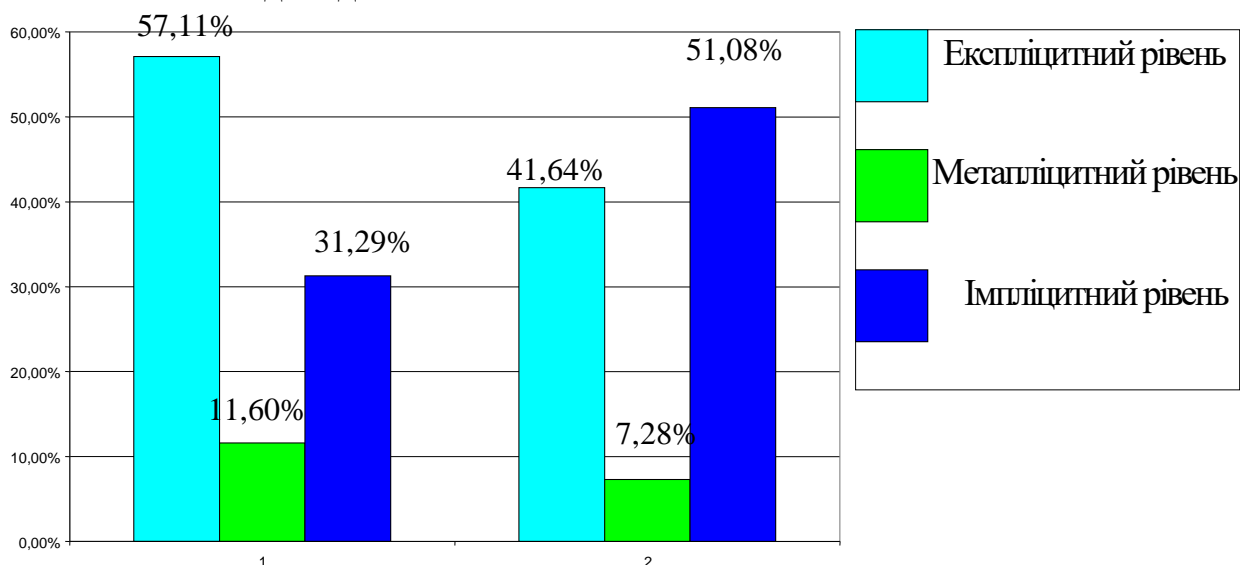

Рис. 1. Кількісні показники (%) рівнів прояву афекту неадекватності підлітків середньої загальноосвітньої школи та школи-інтернату

Умовні позначення: 1 – підлітки середньої загальноосвітньої школи, 2 – підлітки школи-інтернату.

Імпліцитний рівень, який зовнішньо не виражений, проте внутрішньо психогенно переживається, є вищим в учнів школи-інтернату і становить 51,08%. Вони є більш закритими і тривожними, залежними від оточуючих, всі неприємності переживають глибоко всередині, що, в першу чергу, пов'язано з відсутністю батьківської турботи, підтримки та невпевненістю у власному майбутньому і призводить до виникнення внутрішньоособистісних конфліктів. На відміну від перших, у досліджуваних середньої загальноосвітньої школи цей рівень є нижчим на 19,79% і становить 31,29%. Це означає, що для більшості підлітків характерними є вміння приховувати

власні почуття та емоції, безініціативність і байдуже ставлення до оточуючих.

Отже, дослідження особливостей прояву афекту неадекватності у поведінці дезадаптованих підлітків зумовили необхідність розробки психологічного супроводу з метою нівелювання афективної поведінки та афекту неадекватності у дезадаптованих підлітків основної школи та школи-інтернату, що й стало завданням проведеного нами формувального експерименту.

У третьому розділі – «Система методичних заходів психологічної допомоги дезадаптованим підліткам з афектом неадекватності» – обґрунтовано та презентовано профілактично-корекційні заходи та програму з попередження та зниження показників дезадаптованості та афекту неадекватності у досліджуваних загальноосвітньої школи та школи-інтернату; проаналізовано результати зниження якісних показників дезадаптованості та афекту неадекватності в підлітків експериментальної та контрольної груп; розроблено методичні рекомендації шкільним психологам та класним керівникам щодо зниження показників дезадаптованості та афекту неадекватності у підлітків зазначеної категорії.

Підґрунтям для побудови психологічної моделі профілактики та корекції дезадаптованої поведінки підлітків з афектом неадекватності став когнітивно-біхевіоральний підхід, розроблений А. Бандурою А. Беком, А. Еллісом, Дж. А. Келлі, Дж. Уотсоном та ін. Сутність цього підходу полягає в тому, що чинниками функціонування особистості виступає безперервний взаємозв'язок пізнавальної сфери, поведінки та оточення. Точніше, модель-тріада взаємного детермінізму базується на тому, що внутрішні детермінанти (рефлексивні очікування, віра в себе) поведінки та зовнішні (заохочення і покарання) детермінанти являють собою систему взаємодіючих впливів, які діють як на поведінку людини, так і на її оточення. В цій моделі пізнавальні, афективні та інші особистісні фактори, а також події оточуючого середовища є співзалежними детермінантами поведінки особистості (А. Бандура). Основними положеннями для реалізації наших завдань є наступні: поведінка (емоційні стани, перебіг почуттів, вчинки) в цілому зумовлена змістом і активністю когнітивних структур особистості (схем, переконань); комплекс схем, базових переконань і дисфункціональних переконань виявляються у формі автоматичних думок, здатних повторюватись, що впливає на поведінку людини, її ціннісне ставлення до самої себе та інших людей; дисфункціональні переконання, логічні помилки заважають особистості реально сприймати факти, адекватно розуміти мотивацію своїх та чужих вчинків. У зв'язку з цим людина приходить до викривлених когнітивних висновків, і, розглядаючи їх як реальні факти, не здатна до адекватного самоконтролю. Упереджені стосунки і погляди призводять до виникнення неадекватних і неадаптивних форм поведінки. Зазначені положення важливо застосовувати тоді, коли особистість прагне відпрацювати нові форми поведінки та нівелювати неадаптивні когнітивні структури, які заважають їй реалістично сприймати факти, взаємодії та адекватно осмислювати мотиви власної поведінки та поведінки оточуючих. Наша модель базується на основних принципах проектування психологічних профілактично-корекційних програм (єдності діагностики і корекції, пріоритетності корекції каузального типу, профілактики та корекції зверху вниз, нормативності, системності методів психологічного впливу) і включає в себе декілька етапів. Перший етап – діагностичний, спрямований на виокремлення категорії дезадаптованих підлітків та з неї, – досліджуваних з афектом неадекватності; другий – планування, розробка психологічної програми профілактичної та корекційної роботи з підлітками; третій – проведення психопрофілактичних та психокорекційних впливів, що включав такі індивідуальні та групові форми роботи щодо усунення дезадаптованості та афекту неадекватності, як профілактична й корекційна робота з підлітками, розвивальна робота з вчителями та вихователями, консультативна робота з батьками (рис. 2).

Розроблена нами психологічна програма профілактично-корекційної роботи втілювалася в навчально-виховний процес середньої загальноосвітньої школи та школи-інтернату впродовж навчального року.

Мета програми полягала в розробці та впровадженні методичних заходів, спрямованих на зниження показників дезадаптованості та афекту неадекватності у підлітків. *Завданнями*, спрямованими на попередження та корекцію *дезадаптованості* стали: розвиток адаптаційних можливостей особистості, навчання способам конструктивної поведінки, формування установки на партнерство та відпрацювання навичок безконфліктного спілкування, підвищення рівня внутрішньогрупової згуртованості, активація розвитку толерантного та емпатійного ставлення до інших та ін. *Завданнями* щодо попередження та корекції *афекту неадекватності* були: розвиток самосвідомості (формування адекватної самооцінки та рівня домагань, навичок рефлексивного аналізу й особистісної рефлексії), відпрацювання навичок емоційної, вольової та поведінкової саморегуляції, засвоєння адекватних способів самовираження, формування мотивації самовиховання й саморозвитку, розвиток навчальної мотивації та ін. При реалізації програми з підлітками середньої загальноосвітньої школи акцент в роботі був зроблений на профілактиці та корекції зовнішніх поведінкових проявів афекту неадекватності (агресивності, образливості, негативізму та ін.), а з підлітками школи-інтернату – внутрішніх станів особистості (нереалізованих потреб, негативних емоцій, почуттів та переживань). З метою виявлення ефективності розробленої програми, нами були сформовані дві групи – експериментальна та контрольна. Контрольна група включала 42 особи: 22 підлітка основної школи і 20 підлітків школи-інтернату. Експериментальна група складалася з 48 осіб: 26 підлітків основної школи і 22 підлітки школи-інтернату.

Основні змістові лінії *профілактичної роботи* щодо попередження *дезадаптованої поведінки* підлітків були спрямовані на запобігання порушень психологічного здоров'я та педагогічної занедбаності, підвищення соціального статусу в колі однолітків. У межах профілактики в ході індивідуальної роботи з підлітками були проведені консультації, під час яких відпрацьовувались навички самоконтролю і саморегуляції поведінки.

На групових заняттях – практичні вправи, вправи на самоконтроль, сюжетні та рольові ігри («Журнал», «Зіпсований телефон»), лекції, бесіди («Узгоджені думки, слова і вчинки людини як носії її вільної волі», «Від психічного здоров'я особистості залежить все: настрої, успіх, статус, життєве благополуччя»), семінари й групові обговорення («Клас для мене і я для класу», «Як розвинути витримку і покращити настрої», «Жити – значить спілкуватись», «Портрет моїх друзів», «Мої вчителі – старші друзі та наставники», «Правила шкільного етикету – «За» та «Проти»), Дні здоров'я, зустрічі з видатними та цікавими людьми міста («Від учня до керівника», «Мій шлях до успіху», «Захоплення мого дитинства», «Все починалося з мрії»). Доречним стало залучення підлітків до такого творчого виду роботи, як створення малюнків на тему: «Реальне та ідеальне «Я», «Моє коло спілкування», «Я і мої друзі», «Я і мої емоції», «Я і школа», «Я і Я», «Сходінки» та міні-творів: «Коли я буду...», «Я люблю...», «Моє покликання» з подальшим обговоренням під час групової роботи та в індивідуальних бесідах. *Корекційні заняття* щодо зниження показників *дезадаптованості* були спрямовані на набуття відповідного очікуванням і реаліям соціального статусу підлітка серед однолітків, зниження показників агресивності, тривожності, конфліктності, засвоєння навичок безконфліктного спілкування та керування гнівом і агресією, підвищення рівня навчальної мотивації. Під час корекційних занять перевага надавалася груповим формам роботи, таким як тренінг гуманних комунікативних стилів взаємодій (вправи «Допоможи виправитися», «Примірювання ролей», «Шана й ухвалення», «Підводний човен»), групові обговорення і дискусії («Моя поведінка в ситуації неуспіху», «Як стати лідером», «Наодинці з собою»,

III. Етапи психопрофілактичних та психокорекційних впливів

II. Етап планування

I. Діагностичний етап

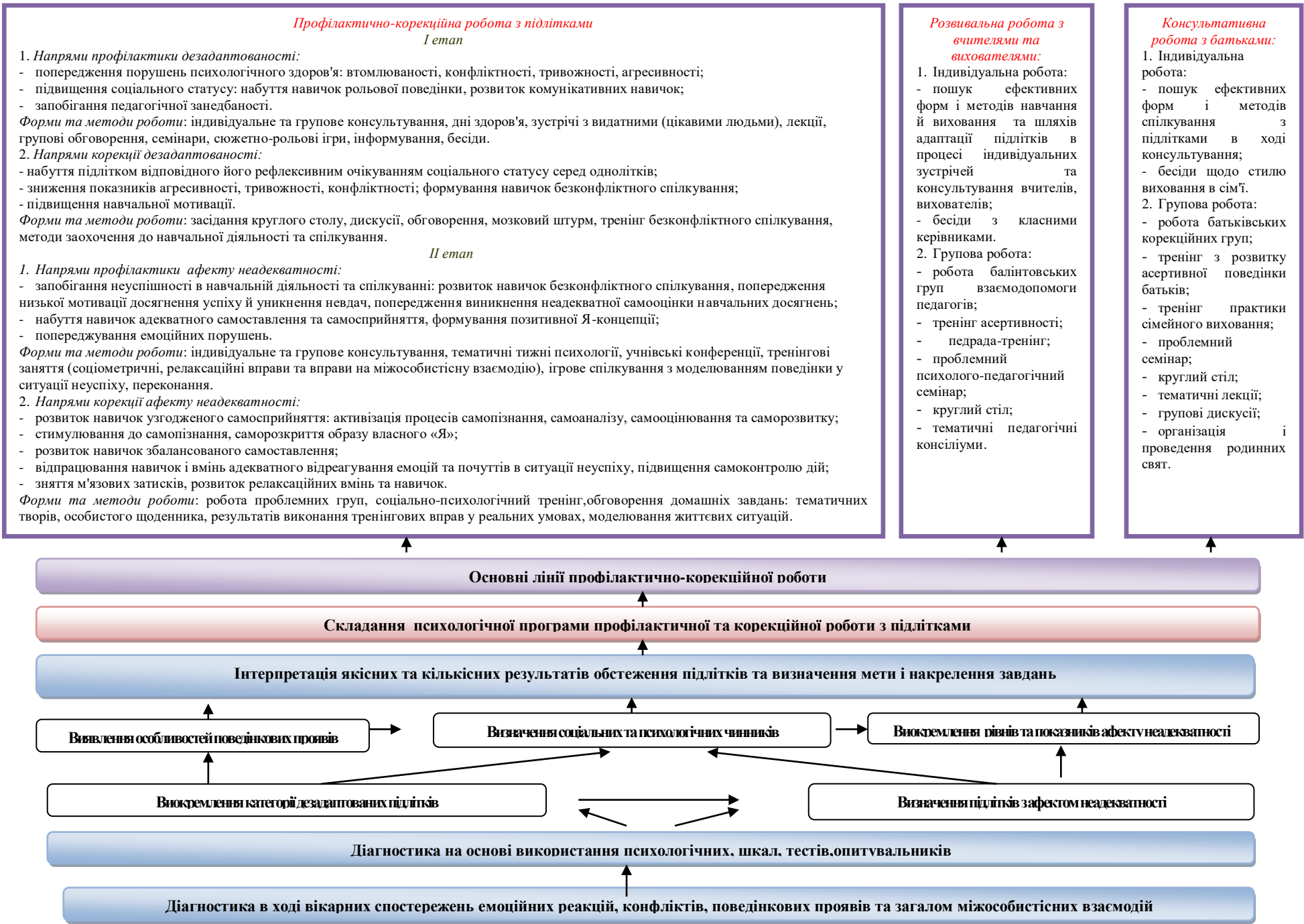

Рис. 2 Психологічна модель профілактики та корекції дезадапованої поведінки підлітків з афектом неадекватності

«Чи любиш ти себе?»), засідання круглого столу («Я-реальний – Я-ідеальний», «Справжня дружба – це...»).

Профілактика афекту неадекватності підлітків була націлена на попередження неуспішності в навчальній діяльності та спілкуванні, набуття навичок адекватного самоствавлення та самосприйняття, формування позитивної Я-концепції, запобігання емоційних порушень. З метою зниження показників зазначеного феномену з підлітками були проведені індивідуальні та групові консультації, тренінгові заняття (соціометричні вправи «Ящик з яблуками», «Групова машина», вправи, спрямовані на розвиток міжособистісної взаємодії «Гарячий стілець», «Взаємні презентації», «Сліпий і поводитир» та ін.), тематичні тижні психології («Шляхи безконфліктного спілкування», «Повір у себе»), а також було організовано ігрове спілкування з моделюванням поведінки у ситуації неуспіху. *Психокорекційна робота* була націлена на розвиток навичок узгодженого самосприйняття й збалансованого самоствавлення, стимулювання до самопізнання та саморозкриття образу власного «Я», відпрацювання навичок і вмінь адекватного відреагування емоцій та почуттів у ситуації неуспіху, зняття м'язових затисків, розвиток релаксаційних вмінь та навичок. Корекційні заняття зі зниження показників афекту неадекватності включали наступні засоби: драматизації, моделювання життєвих ситуацій, обговорення домашніх завдань і творчих робіт та ін. Основним засобом став психологічний тренінг розвитку самосвідомості (вправи «Хто Я є?», «Мій герб», «Формула успіху», «Мої сильні сторони»), програма якого включала 15 занять, що проходили один раз на тиждень протягом 90 хвилин. Тренінгові заняття формувались на базі експериментальних груп (підлітки середньої загальноосвітньої школи, підлітки школи-інтернату), перша – 14-12 осіб, друга – відповідно 10-12 осіб.

В рамках *розвивальної роботи з вчителями та вихователями* проводились індивідуальні та групові консультації, бесіди, зустрічі, на яких обговорювались ефективні форми й методи щодо покращання адаптації та попередження процесу дезадаптації підлітків; організовані психолого-педагогічний семінар «Шляхи попередження та усунення шкільної дезадаптації» і педрада-тренінг «Підвищення рівня професійної компетентності та психологічної культури педагогічних працівників». *Консультативна робота з батьками* включала такі засоби групової взаємодії: проблемний семінар «Причини порушень поведінки підлітків», круглий стіл «Виховуємо підлітків разом», індивідуальні бесіди та групові повідомлення для батьків («Стиль виховання в сім'ї», «Підтримуємо особистість», «Наслідки насилля в сім'ї», «Як попередити підліткову кризу», «Як подолати агресію підлітків» та ін.), родинні свята, присвячені Дню матері та Дню захисту дитини.

Загалом після проведення профілактично-корекційної програми та соціально-психологічного тренінгу в досліджуваних експериментальних груп виявлені позитивні зміни (якісні та кількісні) щодо зменшення показників та зниження рівнів прояву дезадаптованості та афекту неадекватності.

Отримані результати дозволили зафіксувати динаміку змін у показниках експериментальної групи. Ці показники у групі дезадаптованих досліджуваних середньої загальноосвітньої школи знизилися (від 62,18% до 28,21%). У респондентів покращилися результати шкільної успішності, у них з'явилося бажання вчитися, відвідувати уроки, готувати домашні завдання та загалом було констатовано ціннісне ставлення до школи. У поведінці непомітними стали ворожість і агресивність, вони навчилися контролювати власні емоції, підвищився самоконтроль у спілкуванні. У респондентів школи-інтернату показники дезадаптованості також знизилися (від 61,36% до 29,54%). Підлітки перестали пропускати шкільні заняття, але не завжди вони ретельно готували домашні завдання, з-за чого шкільна успішність мала трохи обмеженіший потенціал досягнень. У взаємодіях та спілкуванні відмічалось довірливе ставлення до однолітків та дорослих, лише в екстремальних ситуаціях простежувалась вербальна агресія. Проте в поведінці була наявною саморегуляція

негативних емоційних проявів.

Після проведення формувального експерименту за кількісними даними були виокремлені рівні прояву афекту неадекватності підлітків, що відображено у табл. 1.

Таблиця 1

Кількісні показники (%) рівнів прояву афекту неадекватності досліджуваних експериментальної та контрольної груп до та після проведення формувального експерименту

Рівні прояву афекту неадекватності	Досліджувані середньої загальноосвітньої школи				Досліджувані школи-інтернату			
	ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	
	до екс.	після екс.	до екс.	після екс.	до екс.	після екс.	до екс.	після екс.
Експліцитний	60,13	41,29	56,01	59,09	36,91	28,71	21,67	28,00
Метапліцитний	15,51	46,16	16,72	19,70	10,24	39,03	25,33	16,67
Імпліцитний	24,36	12,55	27,27	21,21	52,85	32,26	53,00	55,33

Отримані результати дозволили виявити різницю між рівнями прояву афекту неадекватності у підлітків середньої загальноосвітньої школи та школи-інтернату до та після формувального експерименту. Як видно з табл. 1, у досліджуваних середньої загальноосвітньої школи кількісний показник експліцитного рівня прояву афекту неадекватності в експериментальній групі зменшився (від 60,13% до 41,29%). Проте ще певна частина підлітків залишається на зазначеному рівні, оскільки в них простежується самовпевненість, спрямованість на реалізацію власних потреб, невміння адекватно розраховувати свої можливості. Водночас зросла кількість респондентів з метапліцитним рівнем (від 15,51% до 46,16%). Такі учні намагаються бути врівноваженими та спокійними, адекватно сприймати власні досягнення та невдачі, більш реально оцінюють себе. Констатовано зменшення показників імпліцитного рівня прояву афекту неадекватності (від 24,36% до 12,55%). Підлітки, які знаходяться на зазначеному рівні, є тривожними, невпевненими, закомплексованими, схильними до глибоких внутрішніх переживань.

У респондентів школи-інтернату за показниками експліцитного рівня прояву афекту неадекватності були відмічені незначні зміни (від 36,91% до 28,71%). Як виявилось, респондентам властиві такі особистісні якості, як зухвалість, зарозумілість, некритичність та переоцінка власних потенціалів. У спілкуванні в цих підлітків наявне устремління бути обраними, але однолітки їх відторгають, що провокує виникнення агресії та конфліктної поведінки. Метапліцитний рівень у досліджуваних збільшився на 28,79% (від 10,24% до 39,03%). Підлітки здатні правильно оцінювати власні вміння, обирати відповідні своїм можливостям цілі, не фіксуються на критичних зауваженнях інших, але хоч і мають наміри виправляти власні недоліки, все ж не прагнуть їх позбавитись. Показники імпліцитного рівня прояву афекту неадекватності зменшилися у досліджуваних на 20,59% (від 52,85% до 32,26%). У них спостерігається невпевненість у собі, недооцінювання власних можливостей, прагнення не привертати до себе уваги однолітків. У міжособистісних взаємодіях закриті, не проявляють співчуття до оточуючих, не мають бажання з ними контактувати та не

дбають про свій авторитет, приймаючи покiрно той соціальний статус, який відводять їм однокласники. Водночас відзначимо, що значущої різниці у кількісних та якісних показниках досліджуваних контрольних груп середньої загальноосвітньої школи та школи-інтернату не виявлено.

Враховавши результати формувального експерименту, ми обґрунтували й запропонували практичним психологам та класним керівникам середніх загальноосвітніх шкіл та шкіл-інтернатів методичні рекомендації з попередження та зниження показників дезадаптованості й афекту неадекватності у підлітків. Основні завдання цих рекомендацій наступні: проводити діагностику дезадаптованості та афекту неадекватності підлітків; навчати їх аналізувати причини власних поразок та перемог; сприяти уникненню самооцінок, які спричинюють невіру у власні потенціали; надавати вчасно підлітку практичну допомогу для ліквідації прогалин у навчальних знаннях; формувати навички комунікативного контролю та безконфліктної міжособистісної взаємодії з оточуючими; допомагати в реалістичному оцінюванні власних домагань та досягненні адекватної самооцінки; навчати рефлексивному аналізу ситуації неуспіху та її наслідків, не загострюючи при цьому уваги на якостях особистості як такої та загалом актуалізувати психологічні умови з метою пізнання власного «Я», самовиховання й самовдосконалення. Працюючи із зазначеною категорією підлітків, враховувати їх рефлексивні очікування відносно оточуючих, соціальний статус, особливості розвитку самоконтролю та ін.

Узагальнення результатів дисертаційного дослідження дало можливість сформулювати загальні **ВИСНОВКИ**.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та експериментальне вивчення особливостей прояву афекту неадекватності та соціально-психологічних чинників його прояву в дезадаптованих підлітків середньої загальноосвітньої школи і школи-інтернату, визначено сутність поняття «афект неадекватності дезадаптованих підлітків», обґрунтовано критерії, рівні й показники прояву зазначеного феномену; розроблено психологічну модель профілактично-корекційної роботи, здійснено її експериментальне впровадження в ході констатувального та формувального експериментів.

1. Підлітковий вік – це складний віковий період психічного розвитку, який має важливе значення для становлення особистості. *З одного боку*, цьому періоду властиві *позитивні надбання* – розвиток самостійності, виникнення та реалізація потреб в самоповазі, саморозумінні, самоствердженні й визнанні, прагнення до ціннісного ставлення з боку значущих інших, підвищення глибини та змістовності взаємин з оточуючими, зростання критичності з приводу власних недоліків, розширення сфер діяльності, орієнтація на майбутнє, формування моральних уявлень та основ поведінкової саморегуляції. *З іншого*, – *негативні*: з'являється дефіцит у розвитку когнітивного компонента, зокрема в уявленнях про себе, егоцентризм, фіксована потреба постійної уваги до себе або відстоювання свого Я, навіть, у ситуаціях, які не є небезпечними для становлення підлітка; стійке нерозуміння оточуючих, емонсипованість та незалежна критична позиція у взаєминах з однолітками та дорослими, підвищена емоційна напруженість, психогенії, афективні прояви, які загалом спричинюють афективні форми поведінки у міжособистісних взаєминах з оточуючими. Підлітки з афективною поведінкою переоцінюють себе і власні можливості, у них відсутня впевненість у собі, небажання визнати свою некомпетентність. Їх афективна реакція є захисною, що дає змогу, у випадку неуспіху, не знижувати самооцінку й рівень домагань. Вони неправильно оцінюють власні вчинки, загалом не контролюють поведінку, що призводить до дезадаптованості та афекту неадекватності.

Деадаптованість – це специфічна, інтегральна властивість індивідуальності людини, що проявляється в емоційній нестабільності, психогенних реакціях, тривожності, низькій мотивації досягнення та у загостренні окремих рис характеру. Афект неадекватності – важкий емоційний стан, в основі якого лежить неспівпадіння завищеної самооцінки та досить високого рівня домагань з реальними можливостями підлітка, чого він не бажає визнати.

Соціальними чинниками афекту неадекватності виступають *статус підлітка серед однолітків*, зокрема: низький статус у системі міжособистісних взаємодій; негативні ролі, які притаманні йому в колі однокласників; неузгодженість його взаємин з учнями класу; індиферентне ставлення однолітків; обмежені комунікативні можливості та комунікативний контроль. Психологічними чинниками – порушення *психологічного здоров'я* – деадаптованість, фрустраційність; *неузгоджене самосприйняття* – неадекватна самооцінка власних здібностей, егоцентризм, спрямованість на себе; *незбалансоване самоставлення* – неадекватний рівень домагань та самоповаги; невідповідні рефлексивні очікування щодо власних досягнень у навчанні й спілкуванні.

2. Специфічні особливості поведінки деадаптованих підлітків середньої загальноосвітньої школи полягають у тому, що вони у взаємодіях закомплексовані, не довіряють оточуючим, мають низький комунікативний контроль в процесі спілкування, невпевнені у власних можливостях, тривожні, емоційно нестабільні та не змотивовані до навчання. Порівняно з першими, деадаптованим підліткам школи-інтернату в міжособистісних взаємодіях та спілкуванні з іншими властиві інтолерантність, невгамовність, ворожість у ставленні до однолітків і дорослих, негативне або байдуже ставлення до школи, небажання вчитися, зафіксованість на психогенних ситуаціях, наявність психологічних захистів та непристосованість в цілому до широкого соціального загалу.

Особливості прояву афекту неадекватності у деадаптованих підлітків середньої загальноосвітньої школи пов'язані з неадекватними самооцінкою та рівнем домагань, егоцентричною спрямованістю на власну особистість, психогенними реакціями, неспівпаданням рефлексивних очікувань оточуючих з їх власними, порушенням соціального статусу, низькою мотивацією до навчання та обмеженістю в побудові планів на майбутнє.

Специфіка прояву афекту неадекватності у деадаптованих підлітків школи-інтернату порівняно з учнями загальноосвітньої школи полягає в тому, що їм притаманні неадекватні самооцінка, самоповага й рівень домагань, спрямованість на себе, несформованість особистісної рефлексії, емоційна нестійкість, фрустрованість, обмежена поведінкова саморегуляція, низький соціометричний статус у колі однокласників, негативна мотивація до навчання та нездатність будувати реалістичні життєві перспективи, які замінюються яскравими фантазіями про перебіг найближчих життєвих подій.

3. *Афект неадекватності деадаптованих підлітків* – це відносно стійке, негативне емоційне утворення, в основі якого лежать неадекватні самооцінка, рівень домагань і спрямованість на себе, які в процесі міжособистісних взаємодій призводять до неуспіху та його неприйняття, викликаючи при цьому психогенні реакції та порушення соціального статусу.

Критеріями прояву афекту неадекватності деадаптованих підлітків є: *емоційно-ціннісне ставлення до себе*, *емоційно-ціннісне ставлення до оточуючих*, *емоційно-ціннісне ставлення до життя*. Афект неадекватності в період підлітковості характеризується такими рівнями: *експліцитний*, який є зовнішньо вираженим і проявляється в тому, що підлітки переоцінюють власні можливості, стають самозакоханими, егоцентричними, агресивними, байдужими до переживань інших, у них відсутній самоконтроль, актуалізується серед однолітків невідповідний їхньому запиту соціальний статус, неузгоджуються рефлексивні очікування інших з їх власними та негативна навчальна мотивація призводить до низької шкільної успішності; *металіцитний* – властивий

підліткам, у поведінці яких відсутні показники афекту неадекватності, вони є впевненими, децентрованими, адекватно оцінюють власні досягнення, з почуттям гумору ставляться до порад і зауважень, здатні до співпереживань оточуючим, намагаються контролювати свою поведінку та емоції, мають узгоджені рефлексивні очікування, але у них простежується низька мотивація досягнень, що призводить до шкільної неуспішності, проєктують спрямовані тільки на близьку перспективу життєві цілі; *імпліцитний*, який є внутрішньо вираженим і призводить до неспівпадання зовнішніх поведінкових проявів з внутрішніми станами особистості: підлітки мають занижену самооцінку та самоповагу, є зовнішньо спокійними, емоційно врівноваженими, байдужими, хоча внутрішньо глибоко переживають неуспіх, критику на свою адресу та неприйняття групою, в процесі взаємодій і спілкування не прагнуть бути в центрі уваги і приймають той соціальний статус, який надають їм однолітки, намагаються бути непомітними й звести спілкування з оточуючими до мінімуму, змотивовані на уникнення невдач, планів на майбутнє не будують.

4. Ефективною щодо попередження та зниження показників афекту неадекватності дезадаптованих підлітків є психологічна модель профілактики та корекції дезадаптованої поведінки підлітків з афектом неадекватності, на засадах якої розроблена та впроваджена профілактично-корекційна програма, яка спрямована на допомогу зазначеній категорії підлітків щодо збереження психологічного здоров'я, підвищення власного соціального статусу, запобігання навчальної неуспішності та емоційних порушень, оволодіння навичками безконфліктного спілкування, стимулювання до самопізнання, саморозкриття, розвитку навичок збалансованого самоствавлення та в цілому образу власного «Я»; яка також спрямована на психологічну підтримку вчителів, вихователів та батьків щодо пошуку ефективних методів, психотехнік, прийомів навчання, спілкування й міжособистісних взаємодій підлітків та шляхів їх адаптації до різних умов співіснування у соціальному середовищі.

Розроблено методичні рекомендації, спрямовані на вдосконалення роботи практичних психологів та класних керівників щодо профілактики та корекції дезадаптованості й афекту неадекватності у підлітків.

Проведене наукове дослідження не вичерпує всіх аспектів аналізу особливостей прояву дезадаптованості та афекту неадекватності підлітків. Перспективними, на нашу думку, є дослідження у цей віковий період гендерних та вікових відмінностей у проявах афекту неадекватності та розробка і впровадження новітніх психотехнологій в процес консультативної діяльності зазначеної категорії підлітків.

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Семенча Л.Г. Генезис самосвідомості особистості підлітка: контекст класичних наукових концепцій у психології / Л.Г. Семенча // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: Зб. наук. праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2005. – №9 (33). – С. 84–89.

2. Семенча Л.Г. Афект неадекватності у підлітковому віці: причини виникнення, особливості прояву та шляхи подолання / Л.Г. Семенча // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: Зб. наук. праць НПУ імені М.П.Драгоманова. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006. – №11 (35). – С. 110–115.

3. Семенча Л.Г. Перспективи розвитку психологічної служби в середніх загальноосвітніх закладах України в умовах реформування освіти / Л.Г. Семенча // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного університету імені Г.С. Сковороди: науково-теоретичний збірник статей. – Переяслав-Хмельницький: П-ХДУ, 2006. – №10. – С. 192–196.

4. Семенча Л.Г. Позитивне самоставлення та адекватний рівень домагань як показники успіху та психічного здоров'я особистості підлітка / Л.Г. Семенча // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія / За ред. С.Д. Максименка, М.В. Папучі. – Київ – Ніжин, 2008. – № 10. – С. 118-126.

5. Семенча Л.Г. Психологічні показники афекту неадекватності у дезадаптованих підлітків / Л.Г. Семенча // Актуальні проблеми практичної психології. Зб. наук. праць. Частина I. – Херсон, ПП Вишемирський В.С., 2008. – С. 353 – 358.

6. Булах І.С., Семенча Л.Г. Особливості розвитку творчої рефлексії у підлітковому віці / І.С. Булах, Л.Г. Семенча // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: Зб. наук. праць НПУ імені М.П. Драгоманова. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – № 7 (31). – С. 93 – 98.

7. Семенча Л.Г. Особливості ціннісної саморегуляції поведінки підлітків з афектом неадекватності / Л.Г. Семенча // Тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Творчість як засіб особистісного росту гармонізації людських стосунків». – Київ – Житомир: Державний фонд фундаментальних досліджень МОН України, 2005. – С. 102 – 103.

8. Семенча Л.Г. Специфіка дослідження афекту неадекватності у підлітковому віці / Л.Г. Семенча // Вісник Запорізького національного університету: Зб. наук. статей. Педагогічні науки. – Запоріжжя: ЗНУ, 2007. – С. 180 – 184.

9. Семенча Л.Г. Прояви фрустраційних реакцій дезадаптованих підлітків з афектом неадекватності у навчальній діяльності та спілкуванні / Л.Г. Семенча // Педагогіка вищої та середньої школи. Збірник наукових праць. – Кривий Ріг. – Вип. 29. – С. 405 – 411.

10. Булах І.С., Семенча Л.Г. Психотехнологія корекції афекту неадекватності та дезадаптованості у підлітків // Навчально-методичний посібник. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – 101 с.

11. Легка Л.М., Семенча Л.Г. Організація діяльності психологічних служб: Навчальний посібник. – Львів: «Новий світ – 2000», 2009. – 372 с.

АНОТАЦІЇ

Семенча Л.Г. Психологічні особливості прояву афекту неадекватності та його корекція у дезадаптованих підлітків. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2011.

У дисертації, присвяченій вивченню феномену афекту неадекватності у дезадаптованих підлітків, здійснено теоретичний аналіз наукових підходів дослідження емоційно-мотиваційної сфери підлітків з афективною поведінкою; визначено сутність поняття «афект неадекватності дезадаптованих підлітків»; теоретично обґрунтовано соціально-психологічні чинники цього утворення в дезадаптованих підлітків.

Експериментально досліджено специфічні особливості поведінки зазначеної категорії підлітків, вплив соціальних та психологічних чинників на особливості прояву афекту неадекватності у дезадаптованих підлітків середньої загальноосвітньої школи та школи-інтернату. Визначено критерії (емоційно-ціннісне ставлення до себе, емоційно-ціннісне ставлення до оточуючих та емоційно-ціннісне ставлення до життя), показники та рівні (експліцитний, метапліцитний та імпліцитний) зазначеного феномену.

У процесі експериментальної роботи розроблено психологічну модель профілактики та

корекції дезадаптованої поведінки підлітків з афектом неадекватності, доведена доцільність та ефективність впровадження психологічної програми та соціально-психологічного тренінгу з метою попередження та зниження показників дезадаптованості та афекту неадекватності. Розроблено методичні рекомендації практичним психологам і класним керівникам середньої загальноосвітньої школи та шкіл-інтернатів з попередження та зниження показників дезадаптованості й афекту неадекватності у підлітків.

Ключові слова: афективна поведінка, афект неадекватності, дезадаптованість, дезадаптована поведінка, експліцитний рівень, метапліцитний рівень, імпліцитний рівень, неадекватний рівень домагань, неадекватна самооцінка.

Семенча Л.Г. Психологические особенности проявления аффекта неадекватности и его коррекция у дезадаптированных подростков. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2011.

Диссертация посвящена исследованию феномена аффекта неадекватности у дезадаптированных подростков. В ней представлен теоретический анализ научных подходов по исследованию эмоционально-мотивационной сферы подростков с аффективным поведением; определены содержание и сущность понятия «аффект неадекватности дезадаптированных подростков»; теоретически обоснованы социально-психологические предпосылки возникновения этого образования у дезадаптированных подростков.

В ходе экспериментального исследования выявлены специфические особенности поведения дезадаптированных подростков, влияние социальных и психологических детерминант на особенности проявления аффекта неадекватности у дезадаптированных подростков средней общеобразовательной школы и школы-интерната. Определены и обоснованы критерии (эмоционально-ценностное отношение к себе, эмоционально-ценностное отношение к окружающим и эмоционально-ценностное отношение к жизни), показатели и уровни (эксплицитный, метапліцитный и імпліцитный) проявления аффекта неадекватности дезадаптированных подростков. На экспліцитном уровне подростки уверены в собственной значимости, эгоцентричны; безразличны к переживаниям и чувствам окружающих, у них не согласованы с одноклассниками и взрослыми рефлексивные ожидания по отношению к себе; у респондентов с высокой мотивацией достижения проявляется низкая успеваемость в обучении и невостребованность в интимно-личностном общении. На метапліцитном уровне подростки уверены в себе, децентрированы, акцентируют внимание как на собственных проблемах, так и на проблемах окружающих; способны сопереживать другим, однако у них наблюдается низкая мотивация достижений, что приводит к неуспешности в обучении и общении с ровесниками и к дезадаптации. Пребывание на імпліцитном уровне характеризует их как неуверенных в себе, недооценивающих свои возможности, закрытых; неспособных сопереживать другим, не стремящихся достигать авторитет; у подростков с мотивацией избегания неудач наблюдается неуспешность в обучении и низкая потребность в интимно-личностном общении.

В процессе экспериментальной работы представлена психологическая модель профилактики и коррекции дезадаптированного поведения подростков с аффектом неадекватности, на основе которой разработана профилактико-коррекционная программа, которая включает в себя индивидуальную и групповую работу с подростками по профилактике и коррекции, развивающую работу с учителями и воспитателями, консультативную работу с родителями; доказана

необходимость и эффективность внедрения данной программы с целью предупреждения и снижения показателей дезадаптированности и аффекта неадекватности у подростков. Разработаны методические рекомендации практическим психологам и классным руководителям средней общеобразовательной школы и школы-интерната по снижению показателей дезадаптированности и аффекта неадекватности у подростков.

Результаты исследования могут быть использованы в психодиагностической и коррекционной деятельности школьных психологов и педагогов.

Ключевые слова: аффективное поведение, аффект неадекватности, дезадаптированность, дезадаптированное поведение, имплицитный уровень, метаплицитный уровень, неадекватный уровень притязаний, неадекватная самооценка, эксплицитный уровень.

Semencha L.G. Psychological Peculiarities of Affect of Inadequacy and Its Correction in Adolescence. – Manuscript.

The dissertation is represented to obtain the scientific degree of candidate of psychological sciences in specialty 19.00.07 – pedagogical and age psychology. National Dragomanov Pedagogical University, Kyiv, 2011.

Dissertation, devoted to the affect of inadequacy in adolescence, contains theoretical analysis of scientific approaches of the phenomena in foreign and domestic psychology; the essence, socio-psychological factors of this construct in secondary school as well as boarding school teenagers are determined.

In the process of experimental research peculiarities of affect of inadequacy in teenagers with disadaptive behaviour are investigated. The psychological model of preventive measures and correction of maladaptive behaviour is developed; criteria and levels of the phenomena are determined.

Appropriateness and effectiveness of psychological programme and socio-psychological training implementation are experimentally proved. Methodological recommendations for secondary school and boarding school practical psychologists and class teachers concerning lowering of affect of inadequacy characteristics in maladaptive adolescence are worked out.

Key words: affective behaviour, affect of inadequacy, adolescence, inadequate self-concept, maladaptive behaviour, maladjustment.